

ӘОЖ 347.13

Е.М. Бағылбек

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: eldar_doni_411@mail.ru

Мәміленің мазмұнына қойылатын талаптарды бұзу – мәміленің жарамсыздығының негізі ретінде

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасы бойынша мәмілелердің жарамсыздығының негіздері айтылған. Соның ішінде мәмілелердің мазмұнына қойылатын талаптарды бұзу мәселелері, сондай-ақ құқықтық тәртіп негіздеріне немесе адамгершілікке көрінеу қайшы келетін мақсатпен жасалған мәмілелер, сонымен қатар жалған және қулықпен жасалған мәмілелер туралы баяндады және аталған мәмілелердің өмірде, сот тәжірибесінде көрініс табу мәселелері қарастырылған.

Түйін сөздер: мәміле, жарамсыз мәміле, мәміленің мазмұны, жалған және қулықпен жасалған мәмілелер.

Қазіргі таңдағы қоғамның демократиялық стандарттарға қарай жылжуы, қазақстандық мемлекеттіліктің қалыптасуы мен ұлттық егеменділіктің күшеюінде негізгі рөл экономика саласында жүргізіліп жатқан түрленулерге тиесілі. Бұл түрленулердің сәтті болуының бірден бір шарты құқықтық қатынастардың пайда болу, өзгертілу және тоқтатылуына негіз болатын заңды фактілердің легитимділігі болып табылады. Дәл осы тұста ең маңызды және кең тараған заңды факті ретінде және азаматтық құқықтық қатынастардың пайда болу, өзгеру және тоқтатылу негізі ретіндегі мәміле институтына орталық орын беріледі.

Мәміле азаматтық-құқықтық қатынастардың басты элементі болып табылады. Мәмілелерді белсенді түрде жасасу аталған құқықтық қатынастарға қатынастардың басқа түрлерінен ажыратуға септігін тигізетін динамизм береді. Көбінесе азаматтық құқық субъектілері мәміле жасасу арқылы тек объектілерге меншік құқығын емес, сонымен қатар бір-бірінің алдында түрлі құқықтар мен міндеттерге ие болады. Қазіргі кездегі қоғамды азаматтық құқықтық мәмілелерсіз елестету мүмкін емес.

Сондықтан азаматтық құқықтық қатынастар жүйесінде мәмілелер институтының ерекше

маңыздылығын тағы бір атап өтуге болады. Себебі азаматтық заңнама тұрғысынан барлық дерлік кәсіпкерлік қызмет қандай да бір мәміленің түрін жасау мен орындау болып табылады. Сол себепті де азаматтық құқықтар мен міндеттердің пайда болуының заңнамалық бекітілген тізімі мәміледен басталады. Бүгінгі таңда мәміленің жарамсыздығымен байланысты мәселелерді мұқият талдау қажеттілігі пайда болып отыр. Заңнамалық түрде жарамсыз мәмілелерді реттеудің нақты бірізділіктің жоқтығы тәжірибеде көптеген мәселелер тудырады. Жарамсыз мәмілелер туралы мәселелер арта түсуде, ал ол бойынша соттардың шешімдері бір-біріне қайшы келеді. Қалыптасқан бұл жағдай міндетті түрде жарамсыз мәмілелерді ауқымды талдау мен оған баға беруді қажет етеді.

Мәмілелердің жарамсыздығының негіздері – мүмкін мәмілелердің жарамсыздығы туралы оқудың ең көп зерттелген және ең аз талас тудыратын бөлігі. Бұл, ең алдымен, мәміленің жарамсыздығының негіздері, әдетте, заңнамада бекітілетіндігімен байланысты. Сонымен қатар мәмілені жарамсыз деп тану негіздері шектеулі сипатқа ие және азаматтық құқықтың жалпы диспозитивтігіне және шарт еркіндігі қағидасына қарамастан, тараптардың еркі

бойынша өзгертіле алмайды. Аталған қағида азаматтық құқық үшін дәстүрлі болып табылады және азаматтық заңнаманың диспозитивтік нормаларының арттырылып, императивтік нормалардың азайтылуы, дамуы мен өзгеруі ақылға қонымды болып табылады. Әрине, субъектілер шарттық қатынастарға түсе отырып араларындағы нақты мәмілелердің жарамсыздығының қосымша негіздерін белгілей алады деп ұсыныс жасауға болар еді. Бірақ аталған ұсыныс тәжірибеде қолданыста жоқ, себебі мәміленің жарамсыздығының негіздері өзінің шектеулі сипатына қоса, сонымен қатар әмбебап болып табылады. Одан басқа мұндай құқықтың болуы мәміле тараптарының жоғары құқықтық сауаттылығын қажет етеді, бірақ ол Қазақстанның қазіргі әлеуметтік экономикалық дамуы жағдайында қол жетімсіз болып тұрған жайы бар. Мәміленің жарамсыздығының қосымша негіздерін бекіту арқылы өз құқықтарын қорғау мүмкіндігін беру, қазіргі таңда азаматтық құқықтық қатынастардың бұл құралын теріс мақсатта пайдалану қаупін тудыруы мүмкін. Сол себепті мәміленің жарамсыздығының негіздерінің шектеулі тізімін бекітудің бар қағидасы дұрыс және қоғамның қазіргі даму деңгейіне сәйкес келеді деп болжауға болады.

Негіздердің тізімінің әмбебаптылығы, бір жағынан, азаматтық құқық субъектілерінің құқықтарын қорғауды жүзеге асыруды жеңілдетеді. Сонымен қатар тәжірибеде мұндай әмбебаптылық теріс пиғылды тараптармен өздеріне алған міндеттемеден жалтару үшін немесе қосымша негізсіз баю мақсатында пайдалану жағдайларында жиі кездеседі. Бүгінгі таңда сот қандай да бір мәмілені жарамсыз деп тану туралы шешім шығару барысында нақты ненің негіз болып табылатындығын анықтауы тиіс. Егер мұндай негіздер формальды түрде жоқ болса, онда сот мәлімдеушілердің мақсатының анық «терісіне» қарамастан мәмілені жарамды деп тануға тиіс. Бұл мақаланың негізгі мақсатының бірі заңнамада бекітілген мәміленің жарамсыздығының негіздерін толығырақ зерттеу болып табылады. Мұнда заңнаманы өзгерту және жетілдіру бойынша, мәміленің жарамсыздығы институтын теріс мақсатта пайдалану мүмкіндіктерін жою бойынша ұсыныстар жасау мүмкіндігі де қамтылады. Бұл азаматтық айналымның тұрақтылығына жол ашатыны анық.

Аталған тенденция өзге елдердің заң шығармашылық қызметінде көрініс табуда. Мысалы, РФ азаматтық заңнамасының даму Концепциясының 5.2.1 тармақшасында «азаматтық айналымның тұрақтылығын бұзбау үшін, азаматтық заңнаманы өзгерту, азаматтық құқықтық санкция ретінде ақталмайтын және мәмілені жасау кезінде жіберілген кемшіліктердің салдары мен сипатына айқын сәйкес келмеген мәміленің жарамсыздығы, барлық жағдайда мәмілені жарамсыз деп танудың легалды мүмкіндігін қысқартуға бағытталуы тиіс» деп көрсетіледі [1]. Бұл көзқараспен келіспеу қиын. Қазақстан мен Ресейдің әлеуметтік экономикалық даму деңгейі ұқсастығын ескерсек, ал азаматтық және азаматтық іс жүргізу заңнамалары көп жағдайларда ұқсас, сол себепті мәміленің жарамсыздығы институты ҚР заңнамасында да жетілдіруді қажет ететіні айқын.

Мәміленің жарамсыздығын тиімді түрде зерттеу үшін қандай негіздердің бар екендігін және олардың бір-бірімен қалай түйісетіндігін анықтап алу керек. Мәмілелердің жарамсыздығының негіздерін дәстүрлі түрде келесідей жіктеу үрдісі қалыптасқандығын атап өту қажет. Жарамсыздықтың жалпы негізі ретінде жасалатын мәміленің қолданыстағы заңнамаға қайшылығы танылады. Сондай-ақ мәміленің жарамдылығы оны құрайтын элементтердің жарамдылығына да байланысты. Мәміленің анықтамасынан мәмілені азаматтық құқықтар мен міндеттер туындататын негіздерден кез келген мәміледе міндетті төрт элементтің немесе белгінің болуынан ажыратуға болады: әрекеттен көрініс табатын заңды фактінің болуы; әрекетті азаматтық құқық субъектісінің жасауы және ондай әрекеттердің ерікті болуы; әрекеттердің азаматтық құқықтар мен міндеттерді бекітуге, өзгертуге және тоқтатуға мақсатты бағыттылығы; азаматтық құқық субъектісінің әрекетінің заңдылығы. Осы негізде жарамсыз мәмілелер қандай элементінің кемшілігі бар екендігіне қарай топтастырылуы мүмкін. Осыған байланысты жарамсыз мәмілелерді келесідей топтарға жіктеуге болады:

1. мәміленің мазмұнындағы кемшіліктер;
2. мәміленің бекітілген нысанындағы кемшіліктер;
3. мәміленің субъектіндегі (қатысушылары) кемшіліктер;

4. мәмілені жасау барысындағы ерік білдірудегі кемшіліктер.

Біз төменде жалпы қабылданған осы жіктеудің бір түрі мәміленің мазмұнының талаптарын бұзу мәселесін қарастыратын боламыз.

Мәміленің мазмұнын бұзу мәміленің жарамсыздығына әкеліп соғатын арнайы негіз болып табылады. Құқық теориясында мәміленің мазмұны ретінде азаматтық құқықтық қатынастар туындау үшін қажетті шарттардың жиынтығын қарастыратындығын ескере кеткен жөн. Жалпы негіздер заңдарда және өзге де нормативтік актілерде көрініс табуы мүмкін, бірақ кейбір заңда қарастырылмаған немесе диспозитивтік нормаларда ерекшеленетін негіздер мәміленің оның қатысушыларымен мазмұнынан енгізілуі мүмкін. Соңғы жағдайда мәміленің мазмұны тек азаматтық заңнаманың жалпы бастаулары мен мазмұнына ғана емес, сонымен қатар құқықтық тәртіп пен имандылық, адамгершілік нормаларына да сәйкес келуі тиіс. Осыдан келіп ҚР АҚ 158-бабына сәйкес, мазмұнындағы кемшілігімен мәмілелерге мазмұны заң талаптарына сәйкес келмейтін, сондай-ақ құқықтық тәртіп негіздеріне немесе адамгершілікке көрінеу қайшы келетін мақсатпен жасалған мәмілелер, сонымен қатар ҚР АҚ 160-бабына сәйкес жалған және қулықпен жасалған мәмілелер жатады [2]. Айта кететін жайт, тұлға мәміле жасау барысында заң талаптары бұзылуына саналы түрде жол берсе, мәмілені жарамсыз деп тануды талап етуге құқығы жоқ. Аталған қағида шетелдердің сот тәжірибесінде кең қолданылатын «unclean hands» доктринасымен түйіседі. Бұл жерде талапкердің теріс пиғылды әрекет еткендігін дәлелдеу ауыртпалығы жауапкерге жүктеледі.

Заң талаптарына немесе өзге де құқықтық актілерге қайшы мәмілелер

Мәміленің заң талаптарына немесе өзге құқықтық актілерге сәйкес келмеуі – оны жарамсыз деп тану негіздерінің ең кең тараған түрлерінің бірі. Жалпы ереже бойынша мәміленің мазмұнының заңдылығы оның заң талаптарына сәйкес келуі болып табылады. Жалпы алғанда, мәмілені мазмұнының заң талаптарына сәйкес келмеуі салдарынан жарамсыз деп тану бойынша сот тәжірибесі қазіргі таңда кең етек алуда. Бірақ құқықтарды қорғаудың мұндай механизмін белсенді қолдану азаматтық айналымның тұрақтылығына кері әсерін тигізуде. Тәжірибеде

мәміленің заңның кейбір ережелеріне сәйкес келмеуі оның жарамсыздығының негізі болмайтын және болмауы тиіс жағдайлар кездесетінін ескерген жөн. Сол себепті соттар бұл категориядағы істерді ерекше мұқият қарастырулары керек.

Ең алдымен, құқықтық актілердегі нормалар арасындағы коллизия туындаған жағдайда, мәміленің мазмұнының заңдылығы «Нормативтік құқықтық актілер туралы» ҚР Заңында бекітілген құқықтық актілердің иерархиялық бағыныстылығына сәйкес анықталуы қажет [3]. Сондай-ақ «мәміленің мазмұнының заңдылығы оның азаматтық құқық нормаларына ғана емес, сонымен қатар оның қағидаларына да сәйкестігін білдіретіндігі» күмән тудырмайды [4,376 б.].

ҚР заңнамасында оларды бұзған жағдайда сот мәмілені жарамсыз деп тануы мүмкін көптеген нормалар қарастырылған. Солардың бірнешеуін ғана келтірейік. ҚР АҚ 159-бабы теріс пиғылды бәсеке мақсатын көздейтін немесе іскерлік әдет талаптарын бұзатын мәмілелердің жарамсыздығын қарастырады. Сондай-ақ «Бәсекелесік туралы» заңның ережелеріне сәйкес, рынок субъектілерінің өздерінің басымдық (монополиялық) жағдайын асыра пайдалануды болдырмау немесе бәсекелестікті шектеу мақсатында монополияға қарсы орган экономикалық жағдайға мемлекеттік бақылау жүргізеді [5].

Сонымен қатар «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» ҚР Заңына сәйкес жер қойнауын пайдалану құқығын беру азаматтық құқықтық мәмілелер және тиісті ережелерді сақтай отырып заңнамада көрсетілген өзге де негіздер бойынша беріледі [6]. Өкілетті органдардың келісімінсіз жасалған жер қойнауын пайдалану құқығын беру туралы мәміле жасалған уақыттан бастап жарамсыз болып табылады. Сондай-ақ тұтынушылардың құқықтарын арнайы заңда бекітілген жағдайларға қарағанда кемітетін шарт ережелері де жарамсыз болып табылады. Мұндай шарттарды қолдану салдарынан тұтынушыға зиян келтірілсе, келтірілген зиян толық көлемде қайтарылуы тиіс. Заң талаптарына немесе құқықтық актілерге сәйкес келмейтін мәміленің жарамсыздығы туралы мәселені шешу процесінде ең күрделі және даулы мәселелердің бірі – заңнамаға сәйкес келмейтін мәміленің барлығы жарамсыз деп танылуға тиіс еместігі туралы мәселе. Заңға сәйкес келетін мәміле тек заңның тыйымдарын

бұзғанда ғана жарамсыз болып табылады деген көзқарас бар. РФ АК жаплы ережелерін жетілдіру концепциясының жобасында жарамсыз мәмілелердің жайылуын шектеуі мүмкін бірнеше қорытындылар жасалады: «Біріншіден, заңның кез келген императивтік нормасын бұзу мәміленің жойылуына (ничтожность) әкеліп соқпайды, тек айналым қатысушыларына қатысты құқықтық тәртіп тарапынан анық тыйым салу, қамтылған нормаларды бұзу ғана аталған салдарды туындатады. Мұндай құқықтық нормалардың шеңбері сот тәжірибесімен анықталады. Екіншіден, сот заң шығарушының еркіне сүйенеді және заң шығарушы енгізген тыйымды бұзғаны үшін санкция ретінде нақты мәміленің жойылуын бекітуді көздеген жағдайда ғана мәмілені жойылған (ничтожный) деп жариялайды» [7, 85 б.]. Бұдан өзге онда азаматтық заңнамаға мәміле заңға қайшы келетіндігі себепті жарамсыз деп танылуы мүмкін жағдайларды шектеуге бағытталған нақтылаулар енгізу болжанған. Біздің ойымызша, бұл ұсыныстарды отандық құқық қолдану тәжірибесінде қолдану дұрыс болады. Қазақстандық заңнамада бір қарағанда көптеген нормалар сырттай императивті болып көрінгенімен, талдау барысында нормаларды бұзу барлық жағдайда мәміленің жарамсыздығы фактісі орын алмайтынын байқауға болады. Сондай-ақ елімізде заңды түрде тыйым салмаған құқықтық құрылымдарды қолдана отырып заңдық тыйымдарды айналып өту сияқты мәмілені жарамсыз деп тануды қиындататын жағдайлар тиісті түрде заңнамалық деңгейде реттелмеген. Заңды айналып өту белгілі бір жағдайларда формальды түрде тыйым салынбаған қандай да бір құқықтық құралды нәтижеге қол жеткізу үшін пайдалану жолымен жүзеге асырылады, ал осы нәтижеге қол жеткізу үшін басқа құқықтық құралды пайдалану заңсыз болып табылуы мүмкін. Айта кететін жайт, көптеген құқықтық мәдениеті дамыған мемлекеттерде бұл мәселе заңнаманы айналып өту мақсатында жасалған мәмілені жарамсыз деп тану мәселесі нормативтік тұрғыдан шешімін тапқан, ал кейбір елдерде ол заңды көрініс таппағанымен нормаларды талдау барысында айқындалады. Тәжірибеде біздің соттар осыған ұқсас істерді қарау және жіктеу барысында тек мазмұнын ғана емес, сонымен қатар тыйым салу нормаларының мақсатына да назар аударулары керек деп ойлаймыз.

Құқықтық тәртіп негіздеріне және адамгершілікке көрінеу қайшы келетін мақсатпен жасалған мәмілелер.

Заң талаптарына сәйкес келмейтін, сәйкесінше сол себепті сот жарамсыз деп тануға жататын мәмілелердің күрделі құрамы құқықтық тәртіп негіздеріне және адамгершілікке көрінеу қайшы келетін мақсатпен жасалған мәмілелер болып табылады. Басқаша айтқанда, бұл жерде мәміленің мазмұнындағы кемшіліктермен қатар күрделі субъективтік жайт – оны жасау мақсаты қосылады.

«Құқықтық тәртіп негіздеріне және адамгершілікке қайшы келетін мақсатпен» жасалған мәмілелер жойылады, себебі ол қолданыстағы заңнаманы өрескел және қауіпті бұзу болып табылады, қоғамға қарсы сипатқа ие және маңызды мемлекеттік, қоғамдық мүддеге қол салады деген көзқарастар бар. Мұндай мәмілелерді бұзатын мүдделердің жария сипатта болуы олардың қоғамға қарсы екенін айтуға мүмкіндік береді [4, 395 б.].

Құқықтық тәртіп негіздері мен адамгершілікке көрінеу қайшы келетін мақсатпен жасалған мәмілелердің объективтік жағын заңды өрескел және қауіпті бұзу, көбінесе құқықтық тәртіп негіздері мен адамгершілікке қол сұғатын қылмыстық әрекеттер құрайды. Құқықтық тәртіп негіздері ретінде құқықтың болмысын, оның әлеуметтік бағыттылығы мен қоғамда құқықтар мен бостандықтарды жүзеге асыру шектерін анықтайтын негізгі бастатулары – құқықтың қағидалары қарастырылады. Ал адамгершілік негіздері ретінде – нақты белгілі бір қоғамда жағдайында жақсылық пен жамандық туралы, әділеттілік пен әділетсіздік туралы басымдыққа ие көзқарастар танылады. Мұндай мәмілелердің субъективтік жағы қатынасқа түсуші бір немесе екі тараптың тікелей немесе жанама қасақаналығымен сипатталады. Бұл категорияға жатқызылатын мәмілелердің шеңбері сот тәжірибесінде заңдарға немесе өзге де құқықтық актілерге сәйкес қалыптасады. Мысалы, «Сыбайлас жемқорлықпен күрес туралы» ҚР Заңының 19 бабына сәйкес, сыбайлас жемқорлықпен байланысты құқық бұзушылықтармен жасалған мәмілелер заңда бекітілген тәртіп бойынша сотпен жарамсыз деп танылады [8].

Айта кететін жайт, кейбір ғалымдарда имандылық пен адамгершілік категориясын мәміленің жарамсыздығының негізі ретінде

қолдану идеясына сыни қатынас қалыптасқан. Мысалы, И.А. Покровский «осылайша біз нақты емес және анықталмаған, заңгерлер әлі күнге дейін шешімін таппаған, бір жұмбақ нәрсеге жолығып отырмыз» деп атап өткен [9, 246 б.]. И.В. Матвеев те мәміленің жарамсыздығының негізі ретінде адамгершілік категориясын пайдаланудан бас тартуды ұсынған [10, 74 б.]. Біздің ойымызша, мәміленің адамгершілік негіздеріне қайшылығы жария және жеке мүдделерді қорғауды қамтамасыз етеді, тиісінше мәміленің жарамсыздығының негізделген негіздерінің бірі ретінде қарастырылуы керек. Бірақ ҚР АҚ 158-бабына сәйкес «құқықтық тәртіп негіздерін» құрайтын заңдардың шеңберін нақты анықтау қажет. Сондай-ақ заң шығарушы құқықтық (заңдық) термин болып табылмайтын «адамгершілік» түсінігін қолдану шарттарын нақтылауы тиіс. Осыған ұқсас ойды көптеген ғалымдар да құптаған, мысалы, Н.А. Чечина қазіргі кезде кейбір терминдер мен құқықтық түсініктерді, олар түсіндірме беруді қажет ететіндіктен қолдану мүмкін емес, нақтырақ айтсақ, құқықтық тәртіп негіздері мен адамгершілікке қайшы мақсатта жасалған мәмілелерді жарамсыз деп танитын бапқа қатысты – «құқықтық тәртіпті қандай көлемде бұзған үшін сот мәмілені жарамсыз деп табуы мүмкін және құқықтық тәртіп деп нені түсінеміз» деп атап өткен [11, 78 б.]. Сондай ақ, Л.А. Гросьта «құқықтық тәртіп негіздері мен адамгершілікке қайшы мақсат» түсінігін нақтылау керектігі туралы ой айтқан [12, 21 б.].

Осыған байланысты аталған терминдер мен түсініктерге анықтама беру қажет деп ойлаймыз. Құқықтық тәртіп негіздері ретінде олардың сақталмауы елдің территориялық біртұтастығын, саяси және экономикалық егемендігін, әлеуметтік тұрақтылығын бұзу болуы мүмкін, қоғамның экономикалық және әлеуметтік құрылым туралы негізгі, маңызды нормаларын қарастыру керек. Құқық субъектілерінің ең маңызды құзыреттіліктері ҚР Конституциясында көрініс тапқан. Оларға мыналар жатады: меншік құқығы және өзге де заттық және мүліктік құқықтар, жеке мүліктік емес құқықтар, саяси және еңбек құқықтары және т.б. Аталған құқықтарға қарсы жасалатын әрекеттер көбінесе қылмыстық жазаланушылық сипатында жасалады, мысалы, наркотиктермен және валютамен жасалған заңсыз мәмілелер,

салықтық төлемдерден жалтару мақсатында жасалған мәмілелер, қару-жарақпен, оқ-дәрімен, жарылғыш және радиоактивті заттармен заңсыз жасалған мәмілелер және т.б. Дегенмен құқықтық тәртіп негіздеріне қол сұғу қылмыстың айқын белгілері болмаған кездерде де орын алуы мүмкін. Оған мысал ретінде мемлекеттік мүлікті жасанды арзандатылған бағамен жекешелендіру, жерді заңсыз сатып алу сату сияқты заңдық маңызы бар әрекеттер бола алады.

Жойылу критерийлері ретінде адамгершілік категориясын қоғам сөгетін кез келген қылықты емес, жақсылық пен жамандық, әділеттілік пен әділетсіздік туралы, яғни адамгершілік негіздері туралы қоғамда қалыптасқан көзқарастарға қайшы, өрескел аморальдық әрекеттерді түсіну керек. Керісінше жағдайда бұл критерий құқықты асыра пайдалану құралына айналады. Сондай-ақ әрекет қандай да бір әлеуметтік топтың емес, қоғамда жалпы қабылданған адамгершілік туралы көзқарастарға қайшы болуы тиіс. Адамгершілік нормаларының көпшілігі жазылмаған ереже екендігін ұмытпаған жөн.

Мұндай категориядағы мәмілелердің жарамсыздығы барысында маңызды мәселелердің бірі құқыққа сай әрекет еткен контрагентті қорғау болып табылады. ҚР АҚ 158-бабы мазмұнынан бұны қолдану үшін тек бір тараптың ниеті жеткілікті, ал екінші тарап мәмілені жарамсыз деп тану салдарынан мүлдем қорғалмаған. Сол себепті соттар, егер екінші талапта ондай ниет болмаған болса, құқықтық тәртіп негіздері мен адамгершілікке қайшы мақсатта жасалған мәмілелерді жарамсыз деп тану салдарын қолдануды заңды түрде қайта қарау керек.

Жалған және қулықпен жасалған мәмілелер

ҚР АҚ 160-бабына сәйкес, жалған мәмілелер – заңдық салдар туғызу ниетін көздемей, тек көз алдау үшін ғана жасалған мәмілелер. Бұл жерде тараптар (міндетті түрде екі талап) өзара келісім бойынша түпкі ойларын бүркемелеп, қасақана түрде шын мәнінде келіскендерінен басқа нәрсені көрсетеді. Тараптар жалған мәмілені жасау барысында шындығында мәміле бойынша туындауы тиіс құқықтық салдардың басталуын қаламайтындықтан, тараптардың еркі тиісті құқықтық салдар туындатуға бағытталмаған. Яғни Д.М. Генкиннің біздің ойымызша жалған мәмілелерде ерік мүлдем жоқ және сол себепті «мәміленің құрамының

болмағандығынан ол жойылу жасалмаған деп саналуы тиіс» [13, 51 б.] деген қате пікірімен келіспей және Н.В. Рабиновичпен келісе отырып, «жалған мәмілелерде көз алдау үшін ғана жасалатын, мәміленің бұл түрін жасасу көзделмейтін, тек бір ғана ерік білдіру бар» деп айтуға болады. Ерікке үлкен маңыздылық берілетіндіктен, мұндай «бос» ерік білдірудің ешқандай құқықтық салдары болуы мүмкін емес» [14, 89 б.]. Аталған көзқарасты кеңірек талдасақ, жалған мәмілелерді жасау кезінде ерік те, ерік білдіру де айқын көрініп тұр. Басқаша айтқанда, ерік білдіру құқықтық салдар тудыруға бағытталғандығына дәлел болғанымен, ерік ондай салдарға бағытталмаған.

Сондықтан жалған мәмілелер тараптар мәміле жасау ниетін көздемей, тек айналадағыларды көз алдау үшін ғана жасалғандықтан жарамсыз болып табылады, сол себепті оларды жалған деп атайды. Яғни жалған мәміле «жасасу» барысында азаматтық құқықтар мен міндеттерді туындату, өзгерту және тоқтатуға бағыттылық жоқ. Және «жалған мәмілелер заңға қайшы не заңға сай мақсатта жасалуы мүмкін, бірақ барлық жағдайда жарамсыз, өйткені тараптар ол мәміле тудыратын салдарды қаламайды».

Жалған мәмілелерді куәландыру нысаны маңызды болмағандықтан, натуралды түрде жасалған мәмілелер де жарамсыз болып табылады. Мәміленің жалғандығын тыйым салынбаған кез келген құралдармен дәлелдеуге рұқсат етіледі және дәлелдеу ауыртпалығы арыз беруші тұлғаға жүктеледі.

ҚР АҚ 160-бабына сәйкес, қулықпен жасалған мәміле – екінші бір мәмілені бүркемелеу мақсатымен жасалған мәміле болып табылады. Жалған мәмілелер сияқты мәміленің бұл түрі де құқыққа сай заңдық нәтиже тудыру ниетінсіз, яғни тек «көз алдау үшін» жасалады. Жалған мәмілелерден айырмашылығы, қулықпен жасалған мәмілелерде ерік білдіру нақты бір құқықтық нәтижеге бағытталған, бірақ тараптар заң бойынша туындауы тиіс нәтижеден бөлек құқықтық салдар туралы келіседі. Бұл жерде тараптардың негізгі еріктері басқаша сипат иеленеді. Сол себепті мәмілені жарамсыз деп таныған жағдайда тараптар шын мәнінде ойлаған мәмілеге қатысты ережелер қолданылады. Осыған байланысты сот міндетті түрде тараптар қандай мәміле жасауды ойлағандықтарын нақты анықтауы тиіс және Н.В. Рабинович

көрсеткендей «мұндай жағдайда ерік білдіруге емес, ерікке басымдық беру керек» [14, 87 б.]. Қулықпен жасалған мәмілелерді қарастырған кезде мәміленің екі түрін зерттеу керек: қулықпен жасалған және бүркемелеу мақсатымен жасалған мәмілелер. Ескере кететін жайт, тек азаматтық құқықтық мәмілелер ғана осылай бөлуге жатады. Егер жасалған шарт азаматтық құқық реттемейтін өзге қатынастарды жасырған болса, оның қулықпен жасалғандығына сілтеме жасауға болмайды. Т.Ш. Құлматов айтқандай, «қулықпен жасалған мәміле – нәтижесінде тасталатын футляр, ал тараптардың қатынасына бүркемеленген мәмілеге қатысты нормалар қолданылуы тиіс» [15, 107 б.]. Бүркемеленген мәміле құрамының элементтері дефектілері болмаса, заңды болып табылуы тиіс. Сот көбінесе заңсыз мәмілелер бүркемеленетіндігін ескеруі керек.

Мәміленің жарамсыздығының салдары оның бөліктеріне қатысты қолданылуға жол берілетіндігін ескерген жөн. Атап айтқанда, ҚР АҚ 161-бабы, егер мәмілені оның жарамсыз бөлігін енгізбей-ақ жасауға болар еді деп ойлау мүмкін болса, мәміленің бір бөлігінің жарамсыздығы оның басқа бөліктерінің жарамсыз болуына әкеліп соқтырмайтындығы қарастырылған.

Осылайша, қулықпен жасалған мәмілелердің жарамсыздығының себебі оның тараптары басынан бастап оны жасасуды қаламаған, дегенмен олардың ерік пен ерік білдірулері жалған ойларына толығымен сәйкес келеді, бірақ сол ерік пен ерік білдіру заңды нәтижеге емес, құқықпен реттелмейтін қатынастарға бағытталғандықтан қулықпен жасалған мәмілелер тараптардың нақты келісімі қарастырылғанымен, ешқандай заңдық күштің қорғауын иелене алмайды. Егер мазмұны жағынан кемшіліктері бар мәмілелерде барлығы айқын және үшінші тұлғалардың талдауына мүмкіндік болса, қулықпен жасалған мәмілелерде тараптар шынайы ниеттерін мұқият жасырады және тек келіспеушілік туындаған жағдайда ғана жалғандығы анықталуы мүмкін [16].

Жоғарыда айтылғандай, жалған және қулықпен жасалған мәмілелер барлық жағдайда заңға қайшы бола бермейді. Мысалы, бұған байланысты зерттеуші Ю.П. Егоров «қоғамдық мүддеге қайшылыққа келмей, мәміле қатысушыларының ниетін ескере отырып ол мәміленің субъектісінің жеке мүддесіне сәйкес келмеуі мүмкін: туыстарының қызғанышынан

құтылу үшін жалған сыйға тарту, сатып алу сатудың орнына үйге билік ету құқығына сенімхат беру, өсиетті жасыру мақсатына жалған сыйға тарту және т.б. жалған және құлықпен жасалған мәмілелердің құрылымының арқасына заң шығарушы ерік білдіруді шын мәніндегі еріктің пайдасына талдай отырып формальдылыққа жол бермейді және жеке мүдденің қорғалуын қамтамасыз етеді. Бұл мәмілелерді дара реттеуге сай келеді, өйткені егер тараптар шын мәнінде мәміле жасауды көздемеген болса, онда оның жасалуы мүмкін емес» [17, 287 б.].

Құқықтануда қалыптасқан дәстүрге сәйкес жалған және құлықпен жасалған мәмілелер мазмұнында кемшілігі бар мәмілелер қатарына жатқызылады.

Әдебиеттер

1 Концепция развития гражданского законодательства Российской Федерации, одобренная 7 октября 2009 г. Советом при Президенте РФ по кодификации и совершенствованию гражданского законодательства под председательством Президента РФ Д.А. Медведева \ \ сайт Портала российского частного права: <http://www.privlaw.ru>.

2 ҚР азаматтық кодексі. Жалпы бөлім. 27.12.1994. – Алматы: Юрист, 2007. – 292б.

3 Закон РК от 24 марта 1998 г. № 213 «О нормативных правовых актах» \ \ Ведомости Парламента РК. – 1995. – № 2-3. – Ст. 25.

4 Гражданское право: учебник. В 2-х т. – Т. I. / отв. ред. Е.А. Суханов. – М.: БЕК, 1998. – 816 с.

5 Закон РК от 25 декабря 2008г. № 112-IV < О конкуренции > \ \ Ведомости Парламента РК. – 2008. – №24(2528). – Ст. 125.

6 Закон РК от 27 января 1996 г. № 2828 «О недрах и недропользовании» \ \ Ведомости Парламента РК. – 1996. – №2. – Ст. 182.

7 Проект Концепции совершенствования общих положений Гражданского кодекса РФ.

8 Постановление Правительства РК от 21 октября 2004г. № 1085 «Об утверждении Правил согласования приобретения в собственность физическими и юридическими лицами акций, долей, паев в организациях, осуществляющих деятельность в области телекоммуникаций» \ \ САПП РК. – 2004. – № 38. – Ст. 509.

9 Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – Караганда: Болашак, 2006. – 534 с.

10 Матвеев И.В. Правовая природа недействительных сделок. – М.: Юрлит-информ, 2002. – 176 с.

11 Чечина Н.А. Гражданский кодекс и гражданское процессуальное законодательство // Правоведение. – 1995. – № 4-5. – С. 73-78.

12 Грось Л.А. Влияние норм материального права на гражданское процессуальное право. (Научно-практические проблемы): дисс. докт. юрид. наук: 12.00.03. – М., 1999. – 528 с.

13 Генкин Д.М. Недействительность сделок, совершенных с целью противной закону // Ученые записки ВИЮН. Вып. 5. – М., 1947. – С. 40-57

14 Рабинович Н.В. Недействительность сделок и ее последствия. – Л.: ЛГУ, 1960. – 171 с.

15 Кулматов Т.Ш. Недействительные сделки по гражданскому праву и правовые средства органов внутренних дел по их предотвращению: дисс... канд. юрид. наук. – М., 1996. – 187с.

16 Юрьев Р.Н. Притворные сделки: в теории и на практике // Регистрация и лицензирование. – 2005. – № 12(78).

17 Егоров Ю.П. Правовой режим сделок как средств индивидуального регулирования. – Новосибирск: Наука, 2004. – 364 с.

References

1 Kontseptsiyazvitiya grazhdanskogo zakonodatel'stva Rossiyskoy Federatsii, endorsement October VII, MMIX de Presidential Consilii pro Codification et EXAGGERATIO grazhdanskogo zakonodatel'stva podpredsedatel'stвом Praeses Dmitry Medvedev \ \ site Portalrossiyskogo crebris lege: <http://www.privlaw.ru>.

2 ҚР азаматтық кодексі. Жалпы бөлім. 27/12/1994. – Алматы: Yurist.2007. – 292б.

3 Actu Martii XXIV, MCMXCVIII № CCXIII est «De normative legalis operationes» // VedomostiParlamenta RK. – MCMXCV. – №, 2-3. – Article XXV

4 Lege civili, in II vols -T.I. Tutorial \ Ed. Ed. EA Sukhanov. – M. Beck, 1998.-DCCCXVI p.

5 XXV Decembris MMVIII ipsum. № CXII-IV <the Competition> // Bulletin de Parlamento Kazakhstan. – MMVIII. – № XXIV (MMDXXVIII). – Art. CXXXV

6 Actus January XXVII, MCMXCVI № MMDCCCXXVIII «Super Subsoil et Subsoil Utor» \ \ VedomostiParlamenta RK. – MCMXCVI. – № II. – Art. CLXXXII.

- 7 Project RF.
- 8 Постановление Правительства РК ех October XXI, MMIV. № MLXXXV «Super Approbatio communicantiam acquirere dominium naturalis et legalis personas nervum, participat, unitates in Institutionibus operantes in agro telecommunications» \\ RK. Sapp-MMIV. – № 38. – St.509.
- 9 Basilius I. MMVI. -534s.
- 10 Matveev IV Legali natura invalidum arbitrantur. – M: Yurlit-certioerem, MMII. – CLXXVI.
- 11 Cecina NA Civili Codice et гражданское-процессуальное законодательство // Iurisprudencia -. MCMXCV. – № 4-5. – S. 73-78.
- 12 Gros LA Influentia substantive lex ex civili procedendi legem. (Theoricam et practicam problems): Diss. Doc. jurid. Scientiis; 12.00.03. – M., MCMXCIX. – 528s.
- 13 DM Genkin Invaliditas transactions fecit intuitu opponit legem // ab AD In June. NoV. – M., MCMXLVII. – Cum. 40-57
- 14 Rabinovich NV Invaliditas transactions et eorum consequentias. – L.: LSU, MCMLX. – CLXXI p.
- 15 Kulmatov TS Invalid transactions in iure civili et legalis mediante factis intrinsecis præveneris eos: Diss ... kand.yurid.nauk.-M, 1996.-187s.
- 16 Sancti Georgii RN Subditivo transactiones: in theorica et practica // Registration et licentiae. – MMV. – № 17 (LXXVIII)
- 17 Yp Egorov Legali regimen transactions ut medium singulorum oboediebant. – Novosibirsk: Nauka, MMIV. – CCCLXIV p.

Е.М. Бағылбек

Нарушения требований к содержанию сделки как одного из оснований недействительности сделки

Данная статья посвящена основаниям недействительности сделок по законодательству Республики Казахстан, в частности в статье говорится о проблемах нарушения требований к содержанию сделки как одного из оснований недействительности сделки.

Ключевые слова: сделка, недействительные сделки, содержание сделки, мнимые и притворные сделки.

E.M. Bagylbek

Violations of the content of the transaction as one of the grounds for invalidity of the transaction

This paper focuses on the grounds of invalidity of transactions under the laws of the Republic of Kazakhstan, in particular, this paper focuses on the problems of violations of requirements for the content of the transaction as one of the grounds for invalidity of the transaction.

Keywords: trade, invalid transaction, the contents of the transaction, pretended bargains.